

Відгук

офіційного опонента про дисертацію Людмили Іванівни Даниленко «Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні» (Київ, 2019, 440 с.), подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янські мови (чеська мова)

Дисертація Л. І. Даниленко присвячена всебічному аналізу чеської пареміології в генетичному, лінгвокогнітивному та дискурсивному висвітленні і являє собою фундаментальне дослідження, виконане на засадах антропоцентризму. Свідченням **актуальності** теми цієї дисертації є ряд причин, до яких віднесемо, по-перше, значний інтерес учених до усталених одиниць мови як виразників культурно-історичного досвіду народу, по-друге, потреба в надійній верифікації лінгвокультурологічної інформації, по-третє, необхідність дізнатися, наскільки культурно-історичний досвід, представлений у пареміях, значущий для сучасних дискурсивних практик і, по-четверте, відсутність комплексного аналізу чеської пареміології від її витоків до наших днів.

Згідно із зазначеною актуальністю проблематики і поставленою **метою**, Л. І. Даниленко у своїй роботі дає відповіді на такі важливі питання: де знаходяться витoki паремій, у чому полягає їхня суть і чи є паремії утилітарними для сучасних дискурсивних практик. Оригінально сформульована в інтерогативній формі мета залучає до діалогу, певною мірою інтригує і відсилає до дослідницьких **завдань**, перелік яких продуманий і послідовний – від положень про засадничі принципи аналізу до детального вивчення історичного тла, когнітивно-культурологічних моментів і комунікативно-дискурсивних фактів.

Особливо відзначимо те, що у своїх пошуках авторка сприймає паремії як багатовимірні знаки, у яких переплелися історія і сучасність, універсальне і національно специфічне, узуальне й okazіональне, когнітивне і поведінкове, що, звісно, є **новим для теорії** пізнання цього об'єкта. При цьому теоретична проблематика не замикається на пареміях чеської мови: у роботі послідовно

проводяться паралелі з аналогічними одиницями з інших мов і насамперед українською.

Такий підхід дозволив скерувати сформовані теоретичні засади і глибоку наукову компетенцію Л. І. Даниленко у **практичну** площину, зосібна в лінгводидактику, результатом чого є виданий чеською мовою навчальний посібник «Kulturní paměť slova» (2017, 224 с.), який використовується в університетах при навчанні студентів-богемістів «Лінгвокраїнознавства», «Лінгвокультурології», «Порівняльної фразеології слов'янських мов», «Когнітивної лінгвістики».

Важливо й те, що зібраний з різних джерел і часових проміжків фактичний матеріал проаналізовано із застосуванням коректних **методів** і прийомів. Зокрема, хочемо звернути увагу на вміле поєднання різнопланових методів, характерних для пізнання явища як у діяхронії, так і в синхронії. Це дозволило простежити генетичний бік паремій, причини їх виникнення, розвитку і, як це не прикро, певної деактуалізації в наш час. Такий шлях, безумовно, є перспективним, особливо в доведенні національно-культурної специфіки прислів'їв, адже її, попри дискусії, які точаться навколо її верифікації, варто шукати саме в генетичній, динамічній площині функціонування цих мовних знаків.

Таким чином, **новизна**, теоретична і практична значущість такого підходу, викликаного потребою заповнити пареміологічну дослідницьку лаку, очевидні. Особистий внесок Л. І. Даниленко заслуговує схвалення в теоретичному плані – це сприйняття паремій як багатовимірних одиниць, у практичному – проекція зафіксованих мовних фактів з далекого XIV ст. на потреби XXI ст., у методологічному – непротиставлення синхронії і діяхронії та мови мовленню.

Структура роботи цілком логічна і відповідає поставленим завданням. Лаконічний і предметний вступ дає уявлення про дисертацію в цілому (с.7–19). Переказувати її зміст навряд чи доцільно, тому лише пунктирно пройдемося по ключових моментах.

У першому розділі – «Паремії як явище мови: теоретичні й методологічні основи дослідження» – привертають увагу процеси становлення лінгвокогнітивної парадигми в чеській лінгвістиці, дискусії навколо термінологічного розмежування пареміології і фразеології, формування терміносистеми чеської пареміології та установа статусу *паремії* як терміна (с. 20–70).

У другому розділі – «Джерела, основні етапи вивчення та лексикографічного опису паремійних одиниць чеської мови» – дізнаємося про тяглість фіксації паремій, яка сягає XIV–XV ст., а також про виняткову роль у цій діяльності представників чеського національного Відродження (XVIII – XIX ст.) Я. А. Коменського, Й. Добровського і Фр. Л. Челаковського (с. 71–136).

Третій розділ – «Чеська пареміологія в рецепції культурно-історичного досвіду» – дає уявлення про античну та біблійну спадщину чеської пареміології і демонструє вплив німецької та української пареміології на чеську (с. 137–214).

Четвертий розділ – «Чеські паремії як явище вербальної думки» – відзначається не тільки лінгвокогнітивним підходом до паремій як вербалізаторів культурних концептів *добро*, *зло*, *толерантність*, *краса*, *час*, *чоловік і жінка*, а й зібранням приписів щодо поведінкових норм (с. 215–292).

П'ятий розділ – «Чеські паремії як соціопрагматичне явище дискурсу» – прикметний тим, що розглядає феномен відтворюваності паремій в мовленнєвій діяльності, увиразнення прагматичного потенціалу, здатності мовців до творчого переінакшення паремій та ін. Крім того, на основі проведеного опитування встановлено паремійний мінімум сучасної чеської мови (с. 293–369).

Високо оцінивши наукові переваги цієї роботи, зупинимося лише на найбільш суттєвих, як методологічних, такі і власне дослідницьких.

Поза всяким сумнівом, автор дисертації добре обізнана з історією та теорією проблематики. Вивчено й опрацьовано кілька сотень наукових джерел, новаторство роботи базується на досконалому знанні традиції. Причому Л. І. Даниленко не обмежується якоюсь однією теорією, а сприймає проблему ширше, з погляду різних наукових напрямів. Імпонує, що автор знаходить опертя не тільки в суто лінгвістичних теоріях, а й активно залучає загальнокультурні гуманітарні контексти, уміло вплітаючи в науковий стиль світоглядні міркування Я. А. Коменського, Ф. Л. Челаковського, К. Чапека та ін. Не випадково висловлювання цих знакових постатей виносяться в епіграф роботи, задають відповідну тональність. Можливо, саме тому дисертацію цікаво читати вже від початку.

Дослідження базується на трудомісткій, але ефективній системі збору фактичного матеріалу. Понад 15 тис. одиниць чеських паремій було дібрано з лексикографічних джерел XIV–XX ст. М. Червенки та Я. Благослава, Я. А. Коменського, Й. Добровського, Фр. Л. Челаковського, Фр. Котта, В. Флайшганса та ін., бази даних Чеського національного корпусу та з різних за стилістикою і жанрами творів. Така інтеграція джерельної бази, яка сягає глибокої давнини і оприявлює сучасний стан, допомогла встановити періоди розвитку паремій і порівняти чеські прислів'я з різних мовно-культурних пластів та різних мов. Так, не можна не відзначити, що автор працювала із стародруком «Knížka Rýmovní», історія якого сягає 1580 р.; було уведено в науковий обіг паремії, уперше опубліковані Й. Добровським 1806 р. у виданні «Slavin», установлено значення цього матеріалу для чеської пареміології. Крім указаного авторкою, ми б додали в джерельну базу матеріал опитування: вільного асоціативного експерименту і соціологічного опитування, обробка якого вимагає значних часових затрат, відповідальності та наукової точності.

Л. І. Даниленко з усією відповідальністю опрацювала категорійний апарат і понятійну систему, використавши прийом протиставлення *паремії і фразеологізму, прислів'я і приказки*. Скрупульозне й теоретично

обґрунтоване розмежування паремії і фразеологізму як одиниць, які різняться і формально, і семантично, надихнуло авторку на ідею щодо доцільності виділення пареміології із фразеології в окрему лінгвістичну дисципліну. І з нею важко не погодитися. Логічно й абсолютно виправдано, що дослідження чеської пареміології не може обійтися без екскурсу в історію становлення термінологічної системи та визначення термінологічного статусу паремії.

Автор не тільки узагальнює традиційні погляди, а й формує свої шляхи пізнання об'єкта, які цікаві та цінні своєю багатоаспектністю: це історико-етимологічна реконструкція семантики паремій; спостереження за впливом німецької та української пареміології на чеську; погляд на паремії як вмістилища мовно-культурних смислів, визначення сучасного паремійного мінімуму чеської мови та встановлення комунікативно-прагматичного потенціалу паремій.

Достойне місце в методологічній частині посідають міркування щодо генезису прислів'їв та їхньої «народності». Щоб довести, що значна частина паремійного фонду пов'язана з конкретними літературними джерелами, автор дисертації спирається на античну й біблійну спадщини, а також указує на інтернаціональне походження тих одиниць, які вважалися питоми чеськими. Безумовним здобутком є те, що за допомогою перекладних словників проведено спостереження над змінами у структурі й семантиці паремій латинського походження. Відслідкувати історію входження прислів'їв у чеську мову непросто: ідеться про величезний проміжок часу і чималий масив одиниць, але автор береться за цю справу. Так, переконливими є розгорнуті пасажі щодо семантичного розвитку лексичних номінацій – компонентів прислів'я античного походження *Bližší košile než kabát* (укр. *Своя сорочка до тіла ближча*), засвоєння біблеїзму *vnesti [svoju] leptu u čo*, німецького запозичення *Jaký pán, takový krám* – укр. *Який пан, такий його і крам (жупан)*. Хотілося б особливо виділити фрагмент дисертації про українське запозичення *Terpi, kozache, budeš otamanom* – *Трп,*

kozáče, budeš atamanem (с. 201–212), яке є знаковим для цієї роботи і викладено авторкою з особливим пієтетом. Це лише початок перспективної справи, і, хто знає, можливо, у майбутньому з'явиться етимологічний словник чеських паремій, насамперед зусиллями автора цієї дисертації.

Слід позитивно оцінити лінгвокогнітивний підхід до паремій як репрезентантів національно специфічної картини світу. Автор зосередила увагу навколо концептів, пов'язаних з етикою (*добро – зло; толерантність*), естетикою (*краса*), темпоральністю (*час*) і гендером (*чоловік і жінка*). Щоправда, ми не знайшли обґрунтування вибору саме цих концептів, тому хотілося б дізнатися про це конкретніше. Залучення різних словників, етимологічні рішення, фрагменти художніх текстів – усе це працювало на декодування смислів, закладених в прислів'ях. Цілком можна погодитися з інтерпретацією концептів як багаторівневих структур. Варто визнати, що безумовним досягненням і нетривіальним рішенням є екстраполяція закладених у пареміях систему цінностей на піраміду цінностей А. Маслоу і їхня ієрархізація із залученням проведеного вільного асоціативного експерименту. Принагідно хочемо запитати щодо концептуальних засад установлення ієрархії цінностей (с. 234–235). Якщо йдеться про кількісні підрахунки, то ми їх зафіксували лише в останньому ступені ієрархії, якщо ж не про кількісні, то яка тоді ранжувальна ознака бралася за основу? Дуже гарне враження справляє різнобічний аналіз концепту *rohoda*, який, без сумніву, є ключовим для чеської лінгвокультури. З поглядом на перспективу можна буде поміркувати і на предмет прагматичного кліше (*Posad'te se, udělejte si pohodlí* (букв.: *Сідайте, зробіть собі зручно (комфортно)*), оскільки словоформи *rohodlí* і *rohoda* споріднені. Лінгвокогнітивні розмисли автора, безумовно, будуть затребувані не тільки серед концептологів, а й спеціалістів із загального мовознавства, культурологів, спеціалістів з гендеру.

Перехід від генезису паремій і вираження ними національно-культурної специфіки до дискурсивних ознак робить роботу особливо цікавою і в певній мірі повчальною. Такий вибір імпонує, бо саме на

комунікативному рівні відбувається реалізація закладеного в пареміях прагматичного потенціалу. Автор звернула увагу на вивчення активних процесів, що відбуваються останнім часом у цій царині, залучивши соціолінгвістичний експеримент, метою якого є визначення чеського паремійного мінімуму. Це дало підставу стверджувати, «що паремії нині перебувають на маргіналіях мовної системи: нові практично не виникають, натомість оновлюються, трансформуються, модифікуються відомі, класичні» (с. 366). З цією тезою важко не погодитися, оскільки експериментальні методики вважаються одними з найпереконливіших і дозволяють на основі отриманих результатів змодельовати дискурсивні реалії в цифрах. Важливо те, що віддавши належне першопрохідцям, Л. І. Даниленко створила власну експериментальну методику, яку успішно реалізувала щодо тріади *паремія – людина – дискурс*.

Добре, що за допомогою порівняльних таблиць демонструються результати аналізу (с. 67, 81–82, 204, 303–304, 314. 341–342 і т. д.), що допомагає уникнути суб'єктивізму, краще зрозуміти замисел автора. Схвалюємо й доречне статистичне опрацювання мовних і мовленнєвих фактів. Дисертація Л. І. Даниленко прикметна і своєрідною стилістикою, у якій у науковий монологічний дискурс гармонійно вплітаються елементи діалогу: автор ставить запитання, закликає до розмови, дискутує. Прикметною рисою мовленнєвого портрету дослідниці є її увага до деталей (с. 149, 152, 204, 273 та ін.), допитливість (с. 18, 177), зворушливе ставлення до старовинних джерел (с. 82–83, 109–115, 116) і навіть наукова поетика (с. 253–254).

Ми переконані, що робота обов'язково приверне увагу спеціалістів із різних галузей знання і насамперед з теоретичної і прикладної лінгвістики. Її багатогранність і масштабність, звісно, спонукає до полеміки.

1. Так, у підрозділі «Біблійні мотиви і сюжети в чеській пареміології», на наш погляд, було б доречно після аналізу наукової літератури та лексикографічних джерел пояснити, як саме добирався фактичний матеріал і

які підходи були використані для його аналізу. До цієї рекомендації нас підштовхнуло сформульоване на с.164 завдання: «з'ясувати, які паремії так чи інакше пов'язані з Біблією і з яких частин вони беруть свій початок», і теза про те, що такий «підхід у лінгвістичній богемістиці застосовано вперше». Як на нас, сформульоване в такий спосіб завдання передбачає, принаймні, три варіанти пошуку матеріалу: 1) суцільна вибірка з тексту Священної книги (Старого і Нового Заповіту, 2) вибірка з певної її частини, 3) звернення до словників. При ознайомленні з підрозділом ми не знайшли відповіді на методологію пізнання, оскільки спочатку подано перелік паремій із «Книги приповістей Соломонових» (а це складник Старого Заповіту), а потім одиниць, які, за словами авторки, походять із «ширших текстів, притч або сюжетів» (с.170). Принагідно зауважимо, що ця ознака навряд чи може бути класифікаційною, оскільки біблеїзми так чи інакше сягають «ширших текстів, притч або сюжетів».

2. Так само у підрозділі «Вплив німецької мови на чеську пареміологію» варто було б спочатку вказати, які саме принципи покладені в основу доведення похідності деяких чеських прислів'їв з німецької мови, наприклад, чи марковані вони ознакою *німецькі* у словниках, звідки, імовірно, вони добиралися. Якщо з калькуванням, у якому знаходить опору автор, у цілому можна погодитися, наприклад, стосовно пари *Pýcha předchází rád* і *Stolz kommt vor dem Fall* (с.183–184), то при відсутності калькованих відхідників, наприклад, в пареміях типу *Není kouře bez ohně* (с.185–186), виведення чес. *kouř* з герм. **rauk* (з опорою на словники В. Махека та Й. Голуба і Ф. Копечного) навряд чи може бути сильним доказом, тим більше, що таке тлумачення не збігається з поданими, наприклад, в «Етимологічному словнику української мови» та словнику М. Фасмера. Водночас цей аспект проблеми є дуже непростим, але перспективним.

3. Третя наша репліка стосується прислів'їв типу: *Strpení přináší spasení* (укр. Без терпіння нема спасіння), *Vypít kalich utrpení* (укр. Випити чашу до дна), *Trp míle, dáť Pán Bůh více* (укр. Бог терпів і нам велів), *Trp, kozáče, budeš*

атаманом (укр. Терпи, казаче, отаманом будеш) та ін., які, на думку автора дисертації, виражають етичний концепт – *толерантність* (с.339–245). Як на нас, входження лексеми *trpělivost* «терпіння» в синонімічний ряд з домінантою *tolerance*, що вважається аргументом у цій роботі, є недостатнім: наведені прислів'я виражають, на наш погляд, не *толерантність* (*терпимість*), а *терпіння*. *Толерантність* (*терпимість*) – це, дійсно, етична категорія, що передбачає психологічну самоорганізацію і відповідну моральну поведінку, спрямовану від суб'єкта щодо певного об'єкта, тоді як *терпіння* – це більшою мірою психологічна категорія, що іноді межує зі стражданнями і демонструє протилежний вектор впливу – від об'єкта до суб'єкта. У випадку толерантності спрацьовують моральні зобов'язання стосовно інших, на їх основі формуються кодекси поведінки, натомість у випадку терпіння ці зобов'язання неактуальні; інакше кажучи, хочеш терпіти – терпи. Це potwierджують і словникові значення слів *толерантність* і *терпіння*. Здається, що цей масив паремій доречно було б розглядати не в етичних концептах, а окремо, об'єднавши назвою *терпіння*, а іноді й *довготерпіння*.

4. Викликають сумніви й деякі визначення. Так, на с. 306 дефініція кооперативних стратегій подається як «сукупність мовленнєвих дій, що виявляються в позитивному ставленні мовця до змісту паремій... (виділення наше – Н. Б.)». Якщо йдеться про комунікативні стратегії, то ставлення може виражатися виключно до адресата (вступати чи не вступати з ним в кооперацію), а не до змісту паремії. Слід узгодити також розуміння прислів'їв та приказок стосовно ознаки *образність*, оскільки на с. 67 вона є частковою ознакою (п. 6), а на с. 68 ця риса відсутня. Варто було б при перерахуванні застосованих методів аналізу – порівняльно-історичного та зіставно-типологічного – не обмежуватися указівкою, що вони застосовувалися щодо паремійної термінології (с. 14); насправді ці методи послідовно і систематично залучено і щодо зібраного фактичного матеріалу.

5. Дуже добре, що автор ґрунтовно підходить до вирішення поставлених завдань, проте трапляється, що деякі фрагменти тексту видаються надто розлогими (див. підрозділи: 1.1, 1.2), оскільки в них подано загальні міркування про етнолінгвістику, лінгвокраїнознавство, когнітивну лінгвістику, мовну картину світу, з яскравим пасажем критики структуралізму, проте ці фрагменти дисертації значно виграли б, якби сказане було більш екстрапольовано на об'єкт дослідження. Цей закид стосується також висвітлення проблем розмежування тексту і дискурсу (с.295–299), пізнавальної, але такої, що прямо не стосується проблеми інформації на тему Біблії та її перекладів (с.159–163).

Ці та вище висловлені міркування мають частковий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження. Автореферат і публікації в повній мірі відбивають зміст роботи.

Отже, дисертація «Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор Людмила Іванівна Даниленко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янські мови.

Доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Н. Ф. Баландіна

Вручк картасами до секретарі 03.09.19
Учений секретар
Т.В.Роздівська